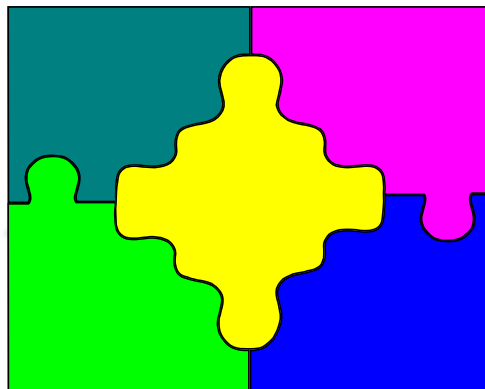

Dương Ngọc Dũng
Giảng viên khoa Anh
Đại học tổng hợp TP HCM

Phương pháp luyện dịch

Anh - Việt

Việt - Anh

1991

LỜI GIỚI THIỆU

Một trong những khó khăn lớn nhất của người học tiếng Anh là dịch thuật. Có những sinh viên học rất vững về văn phạm và phong phú về từ vựng nhưng lại không thể dịch nhuần nhuyễn một đoạn văn sang tiếng Việt và ngược lại từ Việt sang Anh. Điều đó rất dễ hiểu vì bản thân người đó không nắm vững phương pháp dịch thuật.

Dịch một ngôn ngữ này sang một ngôn ngữ khác không đơn giản như việc nói một ngôn ngữ phụ. Người dịch phải nắm vững về cả 2 ngôn ngữ mà mình phải dịch chuyển. Do đó, phương pháp luyện dịch hiện nay vẫn là một khó khăn lớn với người học tiếng Anh.

Để giúp các sinh viên, học sinh và các bạn học viên đang có khó khăn về việc dịch thuật, chúng tôi đã cố gắng biên soạn bộ Phương pháp luyện dịch Anh-Việt, Việt-Anh này bằng những kinh nghiệm giảng dạy ở một trường đại học và quá trình học tập ở nước ngoài.

Phương pháp luyện dịch Anh-Việt, Việt-Anh đã được sử dụng giảng dạy ở Trường Đại học Tổng hợp như một giáo trình chính thức trong nhiều năm qua và đã được chúng tôi hiệu đính bổ sung thêm những vấn đề mới mẻ.

Cuốn sách này sẽ là một cẩm nang hữu ích cho những ai muốn bước vào lãnh vực dịch thuật của 2 ngôn ngữ Anh, Việt và đạt kết quả tốt trong các kỳ thi các cấp của môn Anh ngữ.

NHỮNG VẤN ĐỀ LÝ THUYẾT CƠ BẢN

- 1.1. Không ai không biết câu ngạn ngữ đã trở thành một sáo ngữ của Ý: "Tranduttore, traditore" (Dịch tức là phản). Điều này đặc biệt đúng khi chúng ta dịch các ngôn ngữ Tây Phương, vì các ngôn ngữ này thuộc về một nền văn hoá khác biệt hẳn với nền văn hoá của chúng ta. Trái lại, đối với một ngôn ngữ như Hán văn, chúng ta vẫn có thể dịch gần sát với tinh thần văn bản, nhờ vào mối tương giao đồng cảm đã được thiết lập qua bao nhiêu thế kỷ giao lưu văn hoá của Trung Quốc, đó là chưa kể có nhiều sự tương đồng giữa Việt và các ngôn ngữ Phương tây. Do đó, khi bắt tay vào việc dịch tiếng Anh, Pháp, Đức, Tây Ban Nha hay Ý sang tiếng Việt hay ngược lại, người dịch vấp phải nhiều khó khăn trong việc lột tả được cái phần tinh túy nhất của nguyên bản.
- 1.2. Cách giải quyết thứ nhất của các dịch giả xưa nay là vừa dịch vừa thích luôn một thể (interpreting translation). Ví dụ như hai câu thơ Kiều:

Lạ gì bỉ sắc tư phong

Trời xanh quen thói má hồng đánh ghen

Được Nguyễn Văn Vĩnh chuyển sang Pháp ngữ như sau:

Quoi de suprenant dans cette loi des compensations

Qui veut que e'abondance ne se manifeste quelque part, que comme pendant d'une pénurie qui se manifeste autre part.

Le ciel bleu a contracté l'habitude de livrer avec les joues roses le combat de la jalousie

Ngoài sự kiện bản thân thứ tiếng Pháp của NVV nghe đã lòng thông nặng nề (se manifeste.....quelque part...se manifeste autre part), dịch giả còn phạm những lỗi chính tả sau:

1. *Không nhất quán trong phương pháp dịch.* Nếu chọn dịch thoát ý (phóng dịch) thì không nên bám sát từng chữ, nếu chọn lối dịch thật sát (trực dịch) thì không được quyền giải thích gì thêm. Như trong câu 1, dịch giả chuyển "Lạ gì bỉ sắc tư phong" ra thành "không có gì phải ngạc nhiên về cái luật bù trừ, luật này muốn rằng chỗ này đầy đủ dư thừa thì chỗ khác phải chịu thiếu thốn

khiểm khuyết" . Trong câu thơ Nguyễn Du có chỗ nào là: "Luật bù trừ" (loi des compensations) đâu?

2. Trong câu thứ hai, dịch giả lại theo phương pháp dịch sát từng chữ, từng câu, bất chấp ý nghĩa, thanh âm vần điệu ra sao.

Trời xanh	=	Le ciel bleu = Trời màu xanh
Má hồng	=	Les joues roses = má màu hồng
Đánh ghen	=	Le combat de la jalousie
	=	Trận đánh do lòng ghen tuông
Quen thói	=	Contracté l'habitude
	=	Nhiễm thói quen

Trong khi, nếu theo phương pháp dịch thoát (phóng dịch), NVV phải hiểu là trời xanh ám chỉ số mệnh (destinée), má hồng ám chỉ giai nhân, người có nhan sắc v.v...

- 1.3. Cách giải quyết thứ hai là phóng dịch, tức là dịch thoát lấy ý, không bám trụ vào nguyên tắc. Ngay trong lịch sử phiên dịch kinh Điển Phật giáo cách đây 17 thế kỷ từ tiếng Pali hay sanskrit sang tiếng Trung Quốc chúng ta cũng chứng kiến khuynh hướng này. *An Thế Cao*, *Chi Thuyền*, *Thích Đạo An* chủ trương phóng dịch - Huyền Trang cũng theo phương pháp của *Cưu Ma La Thập*. Ở phương tây cũng có sự xung đột giữa hai khuynh hướng khi phiên dịch Kinh Thánh và các tác phẩm văn triết học cổ đại, ví dụ các học giả người Syrie khi đến cư ngụ tại Baghdad (thủ đô của Iraq bây giờ) đã theo phương pháp trực dịch khi phiên dịch tác phẩm của *Plato*, *Aristotle*, *Galen*, và *Hippocrates* sang tiếng Ả Rập. Nhưng Cicero trong thế kỷ thứ nhất trước công nguyên là nhân vật nổi tiếng nhất trong chủ trương chống lại việc trực dịch từ tiếng Hi Lạp sang tiếng La tinh. Thánh *Jerome* chủ trương dịch sát từng chữ , từng câu của thánh Kinh. Một ngàn năm sau, Martin Luther cũng theo chủ trương này khi dịch Thánh Kinh sang tiếng Đức. Ở Việt Nam, trước năm 1975, thi sĩ *Bùi Giáng* chủ trương phóng dịch. Theo ông: "*Dịch văn là sáng tạo trở lại áng văn trong một ngôn ngữ khác. Dầu dịch một cuốn sách,*

hay dịch một đoạn, một câu thôi, dẫu dịch hay, dẫu dịch dở, cũng không cách gì thoát khỏi vòng yêu sách của tái tạo".¹

Điều này hoàn toàn đúng, nhưng khuyết điểm chính của phương pháp phóng dịch là thường khi nó trở thành chính tác phẩm của người dịch, và nguyên tắc chỉ trở thành cái phông cho việc phô diễn tư tưởng của người dịch mà thôi, thí dụ như trong chính trường hợp của Bùi Giáng: Hamlet có thể ngâm thơ Nguyễn Du, hay Othello có thể niệm Nam A Mô A Di Đà Phật... Cicero khi dịch Homer sang tiếng La tinh đã biến Homer trở thành Virgil, một nhà thơ La Mã mà ông kính phục. Herder khi dịch Shakespeare sang tiếng Đức đã biến Shakespeare thành Goethe. Đó là chỗ nguy hiểm của phương pháp phóng dịch.

- 1.4. Phương pháp trực dịch xuất phát từ quan điểm cho rằng dịch là chuyển giao một thông điệp (translation as transmission). Phương pháp phóng dịch xuất phát từ quan điểm cho rằng dịch là sáng tạo (translation as creation).

Theo những nhà ngôn ngữ học hiện đại, như Roman Jakobson và J.C. Catford, có 3 mô hình phiên dịch:

a. *Intralingual*: rewording in the same language.

Viết lại bằng cùng một thứ tiếng. (theo tôi, đây không phải là dịch đúng nghĩa, mà chỉ là diễn đạt cùng một ý đó bằng một cách khác thôi.)

b. *Interlingual*: rewording in another language.

Viết lại bằng một ngôn ngữ khác.

c. *Transmutation*: rewording in another code altogether: chuyển hẳn sang một mã ngôn ngữ khác.

Chỉ có mô hình b mới đúng là mô hình phiên dịch như chúng ta đang bàn ở đây. Trong mô hình này, Peter Newmark, giáo sư dạy môn dịch thuật trường Đại học Bách khoa ở Luân Đôn, phân biệt ra hai khuynh hướng như sau:

a. khuynh hướng ngữ - nghĩa (semantic approach)

b. khuynh hướng giao - tiếp (communicative approach)

¹ Bùi Giáng, Lời bạt cho bản dịch *Le Malentendu* của Albert Camus, Võ Tánh xuất bản, 1967, tr. 179

Khuynh hướng ngữ - nghĩa gần giống như lối trực - dịch, nghĩa là bám sát cấu trúc ngữ nghĩa, cấu trúc cú pháp và ý nghĩa từ vựng chính xác của nguyên bản.

Khuynh hướng giao tiếp gần giống như lối phóng dịch, nghĩa là cố gắng tạo ra hiệu quả đối với người đọc giống như hiệu quả của nguyên tác:

Peter Newmark có vẽ sơ đồ sau đây:

SOURCE LANGUAGE BIAS	TARGET LANGUAGE BIAS
(Tôn trọng ngôn ngữ gốc, ngôn ngữ của nguyên tác)	(Tôn trọng ngôn ngữ mục tiêu, ngôn ngữ của bản dịch)
LITERAL	FREE
(dịch sát)	(dịch phóng)
FAITHFUL	IDIOMATIC
(trung thành với nguyên tác)	(căn cứ trên lối nói của ngôn ngữ dịch)
SEMANTIC	COMMUNICATIVE
(Ngữ nghĩa)	(giao tiếp)

Thí dụ như nhóm từ tiếng Đức sau đây:

Bissiger hund!

Hund = chó

bissiger là một tính từ phát xuất từ động từ *bissen* có nghĩa là cắn.

Nếu theo phương án ngữ nghĩa, ta có thể dịch nhóm từ trên là "*chó cắn*" = *Dog that bites*. Nếu theo phương án giao tiếp, ta phải dịch là "*Coi chừng chó*" = *Beware of the dog!* Người Pháp dịch nhóm từ trên là *Chien méchant*. Tiếng Việt kết hợp cả Anh lẫn Pháp (chó dữ) nên thường dịch là: "*Coi chừng chó dữ*".

Trong thí dụ này rõ ràng phương án giao tiếp rõ ràng và chính xác hơn vì câu trên là một lời cảnh cáo, nên dịch ra là " chó cắn" người đọc sẽ không hiểu gì cả.

- 1.5. Theo Peter Newmark, khuyết điểm của phương án giao tiếp là thường dịch sót ý văn bản gốc (undertranslation) trong khi phương án ngữ nghĩa lại thường

dịch văn bản gốc một cách dễ dàng, rườm rà (over translation). Như thế phương án giao tiếp có hiệu quả (effective) hơn, nhưng phương án ngữ chính chứa nhiều thông tin về văn bản gốc hơn.

Tôi không hoàn toàn đồng ý với quan điểm của Peter Newmark. Phương pháp trực dịch hay ngữ nghĩa đôi khi không cung cấp nhiều thông tin hơn phương pháp giao tiếp, mà trái lại còn làm chúng ta hiểu sai nghĩa của văn bản gốc (source text).

Ví dụ như câu sau đây bằng tiếng Tây Ban Nha:

Tengo Sueno

Tengo = Tôi có = I have

Sueno = giấc ngủ

Nếu dịch sát là " *Tôi có giấc ngủ*" (I have a sleep) thì hoàn toàn không đúng, vì ý của câu trên muốn nói là: " Tôi buồn ngủ" (I am sleepy)

Hay là câu bằng tiếng Pháp sau đây, thường được nghe ở sân bay:

Madame Odelle, passager à destination de Douala, est demandée au téléphone.

Phương án trực dịch sang tiếng Anh sẽ cho bản dịch sau đây:

Madame Odelle, passenger with destination Douala, is demanded on the telephone.

Phương án giao tiếp sẽ cho bản dịch sau đây (đúng với tinh thần tiếng Anh hơn)

Ms Odelle, passenger for Douala, you are wanted on the telephone.

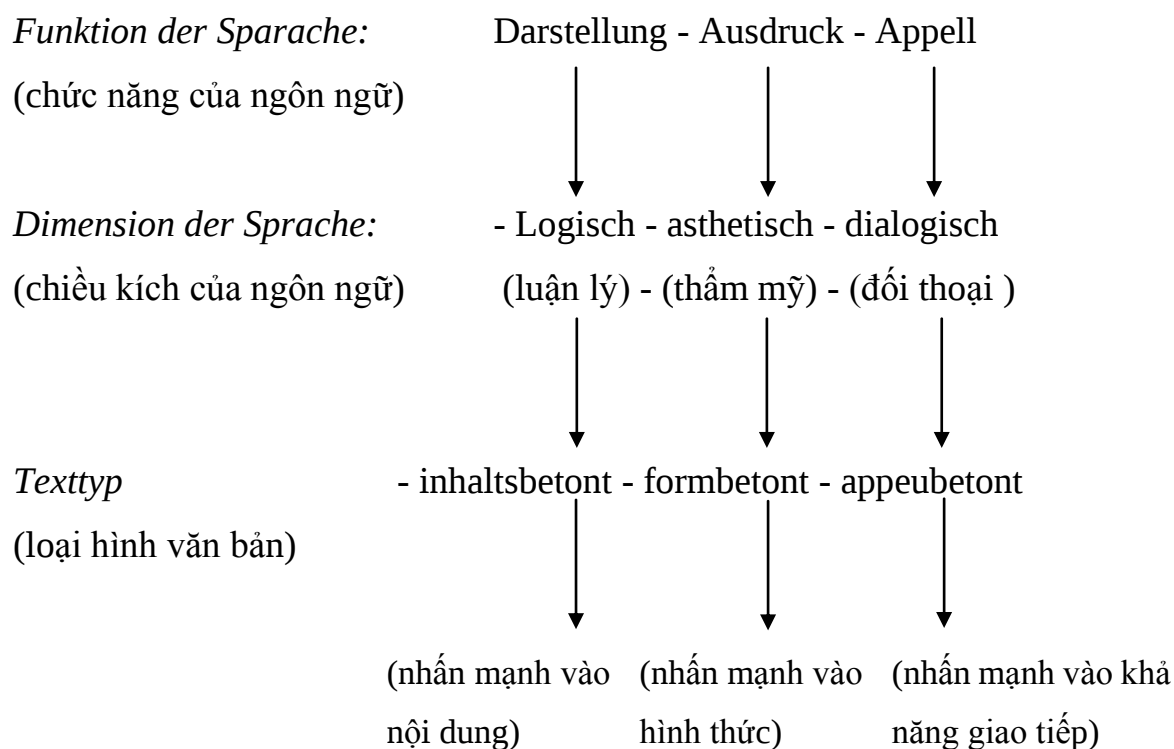
- 1.6. Milferd Larson, trong tác phẩm *Meaning based translation* (1984), không dùng nhóm từ giao tiếp (*communicative*), nhưng dùng nhóm từ đặc ngữ (*idiomatic*) để mô tả phương pháp này. Tuy vậy, lối phân biệt của Milfsred Larson không trùng hợp với lối phân biệt giữa ngữ nghĩa (*semantic*) và giao tiếp (*communicative*) như Peter Newmark. Bà phân biệt giữa dịch dựa theo hình thức (form-based) và dịch dựa theo ý nghĩa (meaning -based). Dịch dựa theo hình thức tức là trực - dịch, dịch sát, tương tự như khái niệm phương án ngữ nghĩa của Peter Newmark, nhưng trong Peter Newmark còn cho rằng

phương án trực dịch vẫn có ưu điểm riêng của nó, Milfred Larson hoàn toàn bài bác lối dịch này. Bà viết: "Nguyên tắc cơ bản nhất là một bản dịch đặc ngữ (giống như phương án giao tiếp của Peter Newmark) tái tạo ý nghĩa của ngôn ngữ gốc bằng một hình thái tự nhiên nhất của ngôn ngữ tiếp nhận (tức ngôn ngữ dịch)"¹

[The basic overriding principle is that an idiomatic translation reproduces the meaning of the source language in the natural form of the receptor language].

- 1.7. Katharina Reiz, một nhà lý luận phiên dịch người Đức, trong tác phẩm *Möglichkeiten und Grenzensetzungskritik* (1971) (những khả tính và giới hạn của nhà phê bình dịch thuật), tìm cách chia ra những tiêu chuẩn khách quan để đánh giá một bản dịch. Phương pháp của tác giả này dựa trên "việc phân loại văn bản dịch". (übersetzungsrelevante Texttypologie). Dựa trên tác phẩm *organon - Modell* (1965) của *Lare Bechner*, *Katharina Reiz* phân loại văn bản theo ba chức năng chính của ngôn ngữ là thông tin (Darstellung) biểu hiện (Ausdruck) và đối thoại (Appell).

Ta có sơ đồ sau:

¹ M. LARSON, Meaning-based Translation (1984) tr. 17

Nghĩa là, theo *Katharina Reiz*, không có việc chấp nhận phương pháp này mà bài bác là một phương pháp khác. Vấn đề chọn lựa phương pháp dịch là tùy vào loại hình văn bản. Ví dụ như văn bản khoa học (chức năng ngôn ngữ là thông tin, chiều kích ngôn ngữ là luận lý, loại hình văn bản nhấn mạnh vào nội dung được truyền đạt) thì nên chọn phương pháp trực - dịch, dịch sát. Nếu như là văn bản học (chức năng ngôn ngữ là biểu hiện, gây ấn tượng, chiều kích ngôn ngữ là thẩm mỹ, loại hình văn bản nhấn mạnh vào hình thức diễn đạt) thì nên chọn phương pháp đặc ngữ của *Milfred Larson*. Để dịch những câu đối thoại, áp phích quảng cáo, thì không còn phương pháp nào tốt hơn là phương pháp giao tiếp, như thí dụ "Coi chừng chó dữ" trong tiêu mục 1.4 nói trên. Dĩ nhiên, lỗi phân loại chức năng ngôn ngữ của *Katharina Reiz* sẽ bị nhiều nhà ngôn ngữ học cho là quá sơ sài và thiếu chính xác. Về mặt này *M.A.K Halliday* có một bảng phân loại chức năng ngôn ngữ chi tiết hơn. *Roman Jakobson* cũng có một kiểu phân loại khác. Nhưng tôi sẽ bàn tiếp đến *Halliday* và *Jakobson* trong các phần sau.

NHỮNG KHÓ KHĂN TRONG CÔNG TÁC DỊCH THUẬT

- 2.1 Khó khăn thứ nhất thường gặp phải là người dịch không nắm vững cả ngôn ngữ gốc (source language) lẫn ngôn ngữ mục tiêu hay tiếp nhận (target or receptor language). Điều này rất phổ biến ở sinh viên khoa ngoại ngữ, nhưng mặt chủ yếu này có thể dần dần được khắc phục nếu được hướng dẫn tốt.

Khó khăn nói trên bắt nguồn từ việc hai cơ cấu ngôn ngữ (Anh và Việt hay Pháp và Việt) quá khác nhau. Ngay cả giữa tiếng Anh và tiếng Pháp, qua bao nhiêu thế kỷ giao lưu văn hoá, vẫn tồn tại những *faux amis*. Ví dụ động từ Pháp *demander* không tương đương với *demand* của Anh, mà tương đương với *request*.

<i>Pháp</i>	<i>Anh</i>
actuel	topical
éventuel	possible
addition	bill (trong nhà hàng)

Giữa tiếng Đức và tiếng Hà Lan, có những từ giống hệt nhau mà nghĩa hoàn toàn khác nhau.

Đức

Hà Lan

Chịu đựng

vertragen

chậm lại

Khảo sát, xem xét

betrachten

thực tập, thực hành

Ngay giữa tiếng Hán của người Trung quốc và tiếng Hán của người Việt cũng có sự dị biệt trong cách hiểu những từ rất phổ biến như: an trí, tử tế, tiểu tâm, công phu, đáo để..... Người tàu gọi sự an trí câu cá, đáo để nghĩa là đi đến tận đáy, kỹ lưỡng.. chứ không có nghĩa xấu như trong tiếng Việt, còn tiểu tâm đối với họ không có nghĩa là hẹp hòi, bần tiện như chúng ta hiểu mà có nghĩa là cẩn thận.. còn chữ công phu ngày nay nếu ai xem phim Lý Tiểu Long thì hiểu rằng chữ đó chỉ có quyền cước, võ thuật (kungfu) chứ không liên quan gì đến chữ công phu của Việt Nam cả theo học giả Nguyễn Hiến Lê, nhiều người Tàu chê tiếng Hán của cụ Phan Bội Châu là không "thuần", nghĩa là đôi khi cụ Phan đã sử dụng những từ Hán do chính cái nho sĩ Việt Nam đặt ra, chứ không phải của người Trung Quốc. Nhiều người Anh học tiếng ý thấy chữ morbido lại tưởng lầm là morbid (chết chóc, ảm đạm...) trong khi nó có nghĩa là soft (mềm mại, dịu dàng). Sự lầm lẫn này kể không làm sao cho hết được. Người Việt chúng ta học nhiều ngoại ngữ cũng thế. Nếu giỏi tiếng Pháp trước rồi học tiếng Anh sau, người học thường cắt nghĩa tiếng Anh theo phạm trù tiếng Pháp, hay ngược lại.

- 2.2 Khó khăn thứ hai nghiêm trọng hơn là người dịch không có kiến thức chuyên môn cần thiết về lĩnh vực mình phải phiên dịch. Đây là yếu tố văn hoá - xã hội (socio - cultural factor) mà chúng ta thấy hầu như tất cả mọi giáo trình dạy dịch đều không hề quan tâm đến. Ví dụ như ngày nay trong tiếng Anh có rất nhiều từ được sử dụng trong đời sống hàng ngày xuất phát từ các lĩnh vực khác nhau (y tế, xã hội học, nhân chủng, kinh tế v.v..) như:

(intra - uterine device)

ECG electrocardiogram

Greenhouse effect, Murphy's law, IUD, ressesies, blabs.

Trong thực tế, nhiều người sẽ cho rằng không thể ôm đồm tìm hiểu hết mọi lĩnh vực để làm công tác dịch thuật cho hoàn hảo. Tôi công nhận rằng đó là một lý tưởng bất khả thực hiện, nhưng nếu chấp nhận theo đuổi công việc dịch thuật (kể cả ngôn ngữ và phiên dịch), và đặc biệt là đối với giáo viên dạy dịch, chúng ta có bốn phận phải học hỏi, tìm tòi càng nhiều càng tốt về nhiều lĩnh vực tri thức mà sinh viên quan tâm. Sinh viên không chỉ học ngôn ngữ đơn thuần, mà còn phải được bổ xung thêm kiến thức về các ngành khoa học (xã hội cũng như tự nhiên) để nắm vững hơn ngôn cảnh và ngữ cảnh của ngôn ngữ mình đang học. Trong tiếng Việt ngày nay có rất nhiều từ mới phát xuất từ nhiều lĩnh vực khoa học khác nhau và đã trở thành phổ biến như: *vĩ mô, phân cấp, bức xúc, hạch toán, diện rộng, diện hẹp, tái chế, phản cứng, phản mềm, quy hoạch, bùng nổ thông tin, trực chiến...* khi giảng dạy môn dịch Việt - Anh, tôi đề nghị các giáo viên nên lưu tâm tìm hiểu các từ tương đương. Khi nghiên cứu như vậy chúng ta đồng thời hiểu được cái bối cảnh văn hoá - xã hội - lịch sử của những từ đó.

Tôi xin đơn cử một vài ví dụ về trường hợp do thiếu hiểu biết chuyên môn nên đưa đến việc dịch sai. Dưới đây là một câu thơ trong vở kịch Romeo và Juliet của Shakespeare.

O Love ! O life ! not life, but Love in death!

(Act 3, Scene 5)

Trần Thiên Đạo, một cây bút phiên dịch tiểu thuyết Anh, Pháp nổi tiếng ở miền Nam trước 1975, đã dịch như sau:

Ôi tình yêu, ôi cuộc sống, nhưng không phải là cuộc sống mà là tình yêu trong cõi chết.

[Tập chí Văn, đặc san về *Albert Camus*]

Hiểu biết thứ nhất mà Trần Thiên Đạo thiếu là do không đọc lại nguyên tác của Shakespeare. Câu đó của bá tước Paris thốt lên khi phát hiện Juliet đã chết (chết giả) ngay trước đám cưới. Nếu hiểu như vậy thì có lẽ Trần Thiên Đạo đã không chia ra một câu dịch ngớ ngẩn như trên do bám quá sát vào từ ngữ

nguyên bản. Câu thơ trên có nghĩa là: "Ôi mối tình của anh! Ôi cuộc sống của anh ! Em không còn sống nữa nhưng vẫn là tình yêu của anh trong cõi chết". Hiểu biết thứ hai mà Trần Thiên Đạo thiếu là sơ hở không nhận thấy rằng câu thơ đó của Shakespeare được Albert Camus trích làm đề từ ngay trước vở kịch *Les Justes* của ông. Albert Camus mượn câu thơ đó để nói lên chủ đề tư tưởng giữa hai nhân vật chính của tác phẩm: Chàng bị kết án tử hình sau vụ mưu sát nhiếp chính vương thành công, này còn sống để tiếp tục đấu tranh cho lý tưởng cách mạng của chàng. Bản streamline cuốn *Destination tights* được dịch ra " lúc kẹt tiền".

Hơn nữa ngay cả khi có hiểu biết chuyên môn mà bất cần cũng vẫn chia đến những sai lầm tai hại. Trần Văn Giáp, một nhà Hán học uyên thâm, trong bản phụ lục cho bài nghiên cứu *Le Bouddhisme en Annam dès origines au XIIIe siècle*, khi trích và tóm tắt những đoạn văn trong khâm định Việt Sử thông Giám Cương Mục liên quan đến phật Giáo từ thời nhà Đinh cho đến cuối đời Lê Trung Hưng, đã dịch câu: "Sắc thiên hạ bóc thệ đạo thích chi nhân, vô đắc dự *cung nhân* quan thông" sang Pháp văn như sau: "L'empereur interdit aux devins, Sorciers et religieux d'entretenir des relations avec *les habitants du palais*" (Hoàng Đế, chỉ Lê Thánh Tôn, sắc cấm các Tăng đạo không được qua lại với nhân dân trong thành). Nghĩa là "cung nhân" được Trần Văn Giáp hiểu lầm là "*habitants du palais*" (nhân dân trong thành) trong khi ngay tự điển Hán Việt của Đào Duy Anh cho biết: "cung nhân" tức là "cung nữ" (Gille d'honneur). Nếu cấm sư sãi quan hệ với cung nữ thì hợp lý, chứ nếu cấm quan hệ với nhân dân thì lại là một vấn đề khác. Sự sai lầm của Trần Văn Giáp trở thành một sự kiện lịch sử trong tác phẩm *Việt Nam Phật Giáo Sử lược* của Thích Mật Thể, tức là tác giả này chép bản trong *Cương Mục*¹ Giáo sư Đỗ Khánh Hoan, khi dịch vở kịch Hamlet, đã chuyển câu thơ:

To be or not be, that is the question.

Ra thành:

¹ Tài liệu theo Lê Mạnh Thát, dịch lại mấy đoạn văn trong Cương Mục về tình trạng Phật Giáo thời Hậu Lê tập san tư tưởng số 4, năm thứ 5, tháng 6-1972

Sống hay thôi không sống, vấn đề là đây.

Bản mới đây của Bùi Ý, Bùi Phụng, Bùi Anh Kha (nxb Văn học 1986, tr. 91) cũng dịch như thế.

Sống hay không nên sống, đó mới là vấn đề. Nói chung các bản dịch Pháp, Đức, Ý, Tây Ban Nha đều theo chung một khuôn, nghĩa là hiểu rằng *to be* trong câu thơ trên có nghĩa là *to live* hay *to exist*. Nhưng nếu chúng ta nghiên cứu kỹ lại vở kịch và bối cảnh tôn giáo của thế kỷ 16 ở Anh - Công Giáo, Tin Lành, Hoài nghi v.v.. cần phải dịch câu thơ trên (theo phương pháp giao tiếp) như sau: "Có phải là hồn ma của cha ta hay không, đó mới là vấn đề?"

Tôi đã giải thích điều này rất rõ trong giảng trình về Shakespeare cho sinh viên năm thứ tư khoa Anh văn nên không đi vào chi tiết ở đây.

- 2.3. Khó khăn thứ 3 liên quan đến vấn đề phong cách học. Nếu một bản dịch Ngô Tất Tố sang tiếng Anh có cùng một thứ tiếng Anh như trong bản dịch Nguyễn Công Hoan hay Nam Cao, Tô Hoài, thì đó là một sự thất bại trong việc dịch thuật, vì phong cách văn học của các nhà văn nói trên hoàn toàn khác nhau. Quyển Vietnamese Literature của Nguyễn Khắc Viện và Hữu Ngọc (Nhà xuất bản Red River, Hanoi) là một ví dụ điển hình cho lỗi phiên dịch san phẳng này; dù là những nhà văn, nhà thơ có cách xa nhau mấy thế kỷ cũng được dịch bằng một loại tiếng Anh giống nhau. Nếu xem đây là một tư liệu để nghiên cứu theo quan điểm dịch ngữ nghĩa (semantic) thì được, nhưng nếu nhìn từ góc độ phương pháp giao tiếp và đặc biệt là góc độ phong cách học (stylistics) thì rõ ràng là một thất bại. Đó chính là lý do tại sao ở Tây phương những kiệt tác lớn vẫn được dịch đi dịch lại nhiều lần. Khó khăn này có gốc rễ sâu trong công tác dịch thuật văn học nói chung, vì ngôn ngữ văn học cần phải được xử lý một cách đặc biệt hơn các phong cách ngôn ngữ khác. Theo ý tôi, có thể dần dần khắc phục khó khăn này nếu những dịch giả quan tâm hơn đến các nghiên cứu trong ngôn ngữ học hiện đại như phong cách học, văn bản học, hệ thống liên kết văn bản (discourse hay là interdiscourse), lý thuyết logic ngữ nghĩa v.v.. Trước đây mọi người vẫn có thái độ phi khoa học đối với môn phiên dịch, cho rằng cứ giỏi tiếng Anh thì dịch cái gì sang tiếng Anh cũng

được. Nhưng thế nào là "giỏi tiếng Anh". Ngay cả trong nhà trường đại học, môn phiên dịch (translation) cũng được dạy một cách cầu thả, vô trách nhiệm, thường được giao cho những giáo viên không có chuyên môn gì khác và luôn luôn được giao cho các sinh viên mới được giữ lại trường, do quan niệm đó là một môn chẳng đòi hỏi công sức giảng dạy bao nhiêu. Tôi quan niệm rằng đây chính là một môn học búa nhất, gay go nhất trong tất cả các môn của khoa ngoại ngữ, vì nó đòi hỏi người dạy có đầy đủ khả năng hiểu biết về cả hai ngôn ngữ (ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ mục tiêu), nắm vững bối cảnh văn hoá - lịch sử của văn bản được dịch cũng như quán triệt các phong cách ngôn ngữ khác nhau (phong cách hội thoại, phong cách hàn lâm, phong cách văn học v.v..) đó là chưa kể những kiến thức về ngôn ngữ học và lý thuyết dịch hiện đại.

MỘT VÀI NGUYÊN TẮC CƠ BẢN CỦA CÔNG TÁC DỊCH THUẬT

- 3.1. Trước hết cần phải dịch nghĩa một cách nghiêm túc công tác phiên dịch. E. A. Nida, bậc thầy trong lý luận phiên dịch ở Mỹ, đưa ra một định nghĩa như sau: *"Dịch thuật là tái tạo lại trong ngôn ngữ tiếp nhận sự tương đương tự nhiên và gần gũi nhất đối với thông điệp của ngôn ngữ gốc, trước hết là phương diện ý nghĩa và sau đó là về phương diện phong cách"*

[Translating is reproducing in the receptor language the closest natural equivalent of the source language, first in terms of meaning and second in term of style]

Theo E.A. Nida, bất cứ ai muốn bàn đến khoa học phiên dịch, hay nói cho chính xác hơn, bàn đến sự mô tả khoa học của các quá trình trong công tác phiên dịch, đều phải trả lời hai câu hỏi cơ bản.

- (1) Dịch thuật là một khoa học hay một nghệ thuật?
- (2) Có thể thực hiện việc dịch thuật một cách hoàn hảo không?

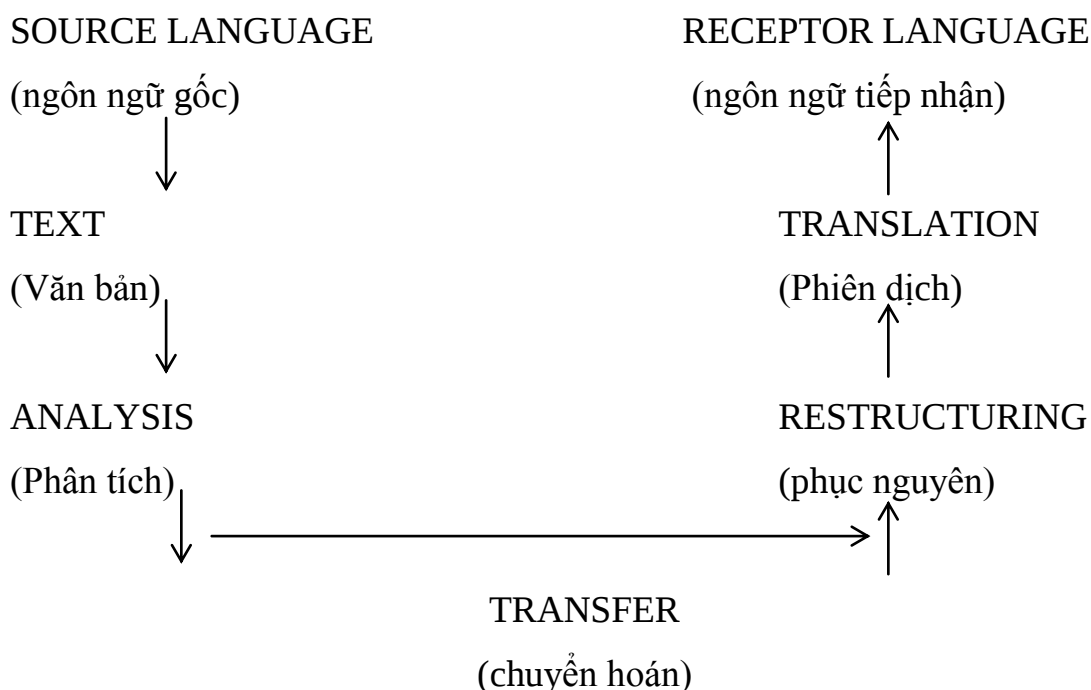
- 3.2. E.A.Nida trả lời rằng công tác dịch thuật có thể được mô tả ở ba cấp độ chức năng (functional levels):

1. Như một khoa học
2. Như một kỹ năng (skill) và
3. Như một nghệ thuật

"Một sự phân tích kỹ lưỡng chính xác điều gì xảy ra trong quá trình phiên dịch, đặc biệt trong trường hợp ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ tiếp nhận có cấu trúc ngữ pháp và ngữ nghĩa hoàn toàn khác nhau, đã cho thấy rằng, thay vì đi thẳng từ một tập hợp các cấu trúc bề mặt sang một tập hợp khác, người phiên dịch có năng lực thực sự phải qua một quá trình có vẻ lòng vòng là *phân tích, chuyển hoán và phục nguyên*".¹

[A careful analysis of exactly what goes on in the process of translating, especially in the case of source and receptor language having quite different grammatical and semantic structures, has shown that, instead of going directly from one set of surface structures to another, the competent translator actually goes through a seemingly round about process of analysis, transfer, and restructuring].

E.A.Nida có vẽ một sơ đồ tổng quát về quá trình chuyển từ ngôn ngữ gốc sang ngôn ngữ tiếp nhận như sau:

Người phiên dịch làm gì trong khâu phân tích? Cần phải phân tích:

¹ Sách đã dẫn, trang 79

1. Mối quan hệ ngữ pháp giữa các thành tố.

(Grammatical relationships between constituent parts)

2. Ý nghĩa quy chiếu của các đơn vị ngữ nghĩa.

(Referential meaning of the semantic units)

3. Ý nghĩa liên hội của các cơ cấu ngữ pháp và các đơn vị ngữ nghĩa.

(Connotative values of the grammatical structures and semantic units)

3.3 Vì tư tưởng của E.A. Nida quá hàm súc, cô đọng, tôi xin diễn giải lại như sau: Thoạt nhìn chúng ta tưởng rằng người dịch đi thẳng từ các cơ cấu bề mặt của ngôn ngữ được dịch sang cơ cấu bề mặt của ngôn ngữ đích (mà E. A. Nida gọi là receptor language), ví dụ từ câu *Tôi có mặt ở nhà lúc 7 giờ chiều* sang *I am at home 7 p.m.* Thực sự là người dịch phải trải qua ít nhất 3 công đoạn.

1. *Phân tích*: so sánh cấu trúc ngữ pháp giữa tiếng Việt và tiếng Anh. Câu tiếng Việt ám chỉ thì tương lai, hiện tại hay quá khứ? So sánh ý nghĩa của hai ngôn ngữ để chọn ra những đơn vị ý nghĩa thích hợp. Ví dụ *tôi có mặt* không phải là *I have face*, *Nhà* có thể là *house* hay *home*....Đồng thời xem xét ý nghĩa liên hội của cơ cấu ngữ pháp [Việt và Anh] và đơn vị ngữ nghĩa [thường là từ vựng] để xem văn bản gốc có một ý ngầm nào hay không. Câu tiếng Việt nói trên có thể là phát biểu về một sự kiện khách quan [Tôi luôn luôn có mặt ở nhà vào lúc 7 giờ chiều]. Cũng có thể câu trên mang ngụ ý mời mọc, kêu gọi [xin cứ đến, cứ đúng 7 giờ chiều là tôi có ở nhà]. Câu trên có thể có hàm ý trách móc ...[Sao lại vào giờ ấy? tôi thường có mặt ở nhà lúc 7 giờ chiều cơ mà?...] Nói tóm lại.... có thể có vô số giải thích khác nhau về một câu phát ngôn bình thường nhất, nếu xét theo góc độ ngữ dụng học (pragmatics).

2. *Chuyển hoá*: E.A.Nida cho rằng đây là công đoạn ít phức tạp nhất, bởi vì, theo ông, các ngôn ngữ chỉ khác nhau ở cấu trúc bề mặt, còn rất giống nhau ở cơ cấu hạt nhân (The kernel structures of different languages are surprisingly similar, so that transfer may be effected with the least skewing of the content, sách đã dẫn, trang 86). vấn đề quan trọng đặt ra là E.A.Nida không đề ra những tiêu chí để biết được người phiên dịch có hiểu chúng cơ cấu hạt nhân của ngôn ngữ gốc và ngôn ngữ tiếp nhận hay không ? Và cơ cấu hạt nhân là cơ

cấu ngữ nghĩa (semantic), cú pháp (syntactic) hay ngữ dụng (pragmatic)? E.A.Nida không cho chúng ta một câu trả lời rõ ràng về vấn đề này.

3. *Phục nguyên*: tái chế lại nội dung của thông điệp căn cứ trên các cơ cấu hạt nhân của ngôn ngữ gốc. Nói một cách đơn giản là tìm ra cấu trúc thích hợp trong ngôn ngữ tiếp nhận để dịch thông điệp trong ngôn ngữ gốc.

- 3.4. Tôi cho rằng đóng góp quan trọng nhất của E.A. Nida vào lý luận dịch nằm ở chỗ ông nhấn mạnh rằng khi dịch nội dung quy chiếu của thông điệp gốc (referential content of the message) chúng ta không quan tâm đến những cụm từ cụ thể (precise words) hay những đặc ngữ (idioms). Chúng ta quan tâm đến các tập hợp những thành tố (sets of componets). E.A. Nida nhấn mạnh "Nói cho đúng, chúng ta không dịch những từ, chúng ta dịch những bó các nét thành tố"¹

[In fact, one does not really translate words, but bundles of componential features]

Nghĩa là các từ chỉ là những công cụ chuyên chở những thành tố ý nghĩa (componets of meaning). Do đó, khi dịch từ văn bản gốc sang văn bản mục tiêu, chúng ta dịch các thành tố ý nghĩa chứa đựng trong từ chứ không phải dịch bản thân các từ đó. E.A.Nida so sánh từ với những Vali, còn quần áo bên trong Vali đó là các thành tố nghĩa. Điều này đưa đến hệ quả là điều cốt yếu không phải là vali mà là các quần áo bên trong. Như vậy việc dịch thuật giống như việc lấy quần áo từ va li này bỏ sang vali khác. Điều quan trọng là các quần áo đó có đến được nơi đến an toàn hay không. (nghĩa là không bị hư hao, sút mẻ gì).

"Điều quan trọng không phải là những từ đặc thù nào đó sẽ làm xong việc chuyên chở những thành tố nghĩa, mà chính ở điểm phải chuyển đi, về mặt từ vựng, đúng những thành tố nghĩa cần phải chuyển."

[What counts is not the particular words which carry the componential features, but the fact that the correct componential features are lexically transported].

¹ Sách đã dẫn, trang 91

3.5 Điều E.A.Nida vừa nói hoàn toàn phù hợp với phương pháp giao tiếp hiện đại. Nhưng cách dịch của ông chỉ có thể áp dụng cho việc dịch các phong cách ngôn ngữ khoa học hay hàn lâm, nghĩa là thông điệp nội dung quan trọng hơn hình thức chuyển giao thông điệp đó. Tuy nhiên, đối với phong cách văn học - hình thức chuyển giao thông điệp ít nhất cũng quan trọng bằng hay hơn nội dung được chuyển giao thì lý thuyết của E.A.Nida hoàn toàn không phù hợp. Dù vậy, sự phân tích của ông về quá trình dịch thuật làm ba giai đoạn chính như được mô tả ở trên là hết sức bổ ích cho những người bắt đầu làm công tác phiên dịch.

Peter Newmark đưa ra nhận xét tổng quan như sau:

"Bởi vì nhân tố chủ chốt khi quyết định cách thức dịch là tầm quan trọng nội tại của từng đơn vị ngữ nghĩa trong văn bản nên tuyệt đại đa số các văn bản đòi hỏi phải dịch theo phương pháp giao tiếp là phương pháp ngữ nghĩa. Phần lớn tác phẩm không phải là văn học, như báo chí, báo cáo, văn khoa học kỹ thuật, sự trao đổi thư từ không mang màu sắc cá nhân, văn chương tuyên truyền, quảng cáo, yển thị, văn tiêu chuẩn hoá tiêu thuyết bình dân - tất cả là nguyên liệu tiêu biểu thích hợp cho việc dịch theo phương pháp giao tiếp.

Trái lại, những lời phát biểu độc đáo, trong đó ngôn ngữ đặc thù của người viết hay người nói cũng quan trọng như nội dung, cho dù đó là văn triết học, tôn giáo, chính trị, khoa học kỹ thuật hay văn học, những phát biểu như vậy cần phải được dịch theo phương pháp ngữ nghĩa".¹

[Since the overriding factor in deciding now to trans- late is the intrinsic importance of every semantic unit in the text, it follows that the vast majority of texts require communicative rather than semantic translation. Most non - literary writing, non - personal correspondence, propaganda, publicity, public notices, standardized writing, popular fiction, comprise typical material suitable for communicative translation. On the other hand, original expression, whether it is philosophical, religious, political, scientific, technical or literary, needs to be translated semantically]

¹ Peter Newmark, *Approaches to Translation* (1989), Prentice Hall, trang 44

Tác giả có chia ví dụ bản dịch bài phát biểu của tướng De Gaulle sang tiếng Anh (do Spears dịch năm 1966)

Nguyên tác tiếng Pháp như sau:

"Infiniment plus que leur nombre, ce sont les chars, les avions, la tactique des Allemands qui nous font reculer. Ce sont les chars, les avions la tactique des Allemands qui ont surpris nos chefs au point de les amener là où ils en sont aujourd'hui"

Dịch sát sang Việt ngữ, ta có:

[Hơn cả vấn đề số lượng, chính xác xe bọc thép, phi cơ, và chiến thuật của người Đức đã đẩy lùi chúng ta. Chính xe bọc thép, phi cơ, và chiến thuật của người Đức đã khiến cho các tướng lãnh của chúng ta bị bất ngờ đến độ đã dẫn họ đến tình hình hiện nay]

Spears dịch thoát sáng tiếng Anh như sau :

[It was the tanks, the planes and the tactics of the Germans, far more than the fact that we were out-the German tanks, planes that provided the element of surprise which brought our leaders to their present plight.

Nghiên cứu bản dịch của *Spears* và so nó với bản văn gốc ta thấy có chút sửa đổi : sửa đổi về cấu trúc câu cũng như thêm thắt một số từ vựng để cho câu rõ nghĩa thêm. Ví dụ trong câu tiếng Pháp không có "outnumbered" "our armies", "provided the element", "present plight".

Nhưng *E.A Nida* và những người chủ trương dịch theo phương pháp giao tiếp sẽ đồng ý với bản dịch của *Spears*. Tôi dịch lại bản tiếng Anh của *Spears* để đối chiếu.

[Chính xe bọc thép, phi cơ, và chiến thuật của người Đức , còn quan trọng hơn cả việc chúng ta bị thua kém về quân số, đã buộc quân đội chúng ta phải triệt thoái chính xe bọc thép, phi cơ và chiến thuật của quân Đức đã tạo ra một yếu tố bất ngờ đưa các tướng lãnh của chúng ta đến tình huống này].

Peter Newmark cũng đồng ý rằng nếu xét từ gốc do phương pháp giao tiếp thì bản dịch của *Spears* hoàn toàn có giá trị. Nhưng theo, theo *Peter Newmark*, với những câu phát biểu quan trọng, như của *De Gaulle*, đồng thời mang theo

tính chất dung dị (simplicity), mà rắn rỏi (rawness and starkness) rất đặc thù trong lối nói của vị tướng Pháp này, ta nên dịch theo phương pháp ngữ nghĩa là dịch sát, như sau:

[Far, far more than their numbers, it was the tanks, the planes and the tactics of the Germans that caused us to retreat. It was the tanks the planes and the tactics of the Germans that took our leaders by surprise and brought them to the state they are in today]

- 3.6. Theo ý bạn, rất khó mà nói nên theo phương pháp nào khi bắt tay vào công tác dịch thuật. Trong thực tế dịch giả thường cân nhắc, tùy nghi lựa chọn theo văn cảnh, câu này nên dịch thoát, câu kia nên dịch sát, ngay trong cùng đoạn văn. Ví dụ như đọc đoạn văn sau đây chúng ta có cảm giác như đó không phải là một bản dịch, mà là một sáng tác thật sự.

"Mặt trời đang lặn xuống ở bên kia rặng núi. Từ lâu, chúng tôi đi trong bóng tối. Chợt em bé đưa tay chỉ cho tôi nhìn một túp lều tranh bên sườn đồi. Túp lều lặng ngắt: nếu không có một làn khói mỏng toả lên, thì tưởng như là nhà vô chủ. Làn khói đều đều gợn gợn màu lam trong bóng tối, rồi vươn lên vàng óng trong đám mây trời"

Nguyên tác Pháp văn của André Gide trong tác phẩm *La Symphonie Pastorale*:

"Le soleil se couchait et nous marchions depuis longtemps dans l'ombre, lorsque enfin ma jeune guide m'indiqua du doigt, à flanc de coteau, une chaumière qu'on eut pu croire inhabitée, sans un mince filet de fumée qui s'en échappait, bleuissant dans l'ombre, puis blondissant dans l'or du ciel".

Rõ ràng dịch giả đã "tái chế" lại hoàn toàn nguyên tác, kể cả phương diện cấu trúc lẫn từ vựng, sửa đổi lỗi ngắt và chấm câu. Có thể nói đây là một đoạn văn mang phong cách văn học được dịch theo lối "chuyên nghĩa" (transposition) mà cả A.E.Nida và Peter Newmark đều đề cao. bài Hoàng Hạc Lâu (của Thôi Hiệu) do Tản Đà cách đây gần một thế kỷ vẫn là tuyệt phẩm chưa bản dịch nào qua mặt được, thậm chí đôi khi kịch giả còn tái tạo ra một "bản dịch"